

191.82
1241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
AUG 8 1977

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXI/4—5

БЕОГРАД
1975

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXI (нова серија)

Св. 4—5

САДРЖАЈ

Стилистичка схватања Александра Белића (уз петнаестогодишњицу смрти нашег великог научника) (БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ)	203—214
Три старе именице које нису то (РАДОСАВ БОШКОВИЋ)	215—222
Граница слога и неке појаве у вези са њом (АСИМ ПЕЦО)	223—229
Прилог проучавању Ђура Даничића као акцентолога (БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ)	230—232
Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (свршетак) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	233—239
Писање арапских речи у српскохрватском језику (ДАРКО ТАНАСКОВИЋ)	240—254
Прилози и дискусија:	
(1) Замена арапских гласова у традиционалним српскохрватским арабизмима (НИКОЛА РОДИЋ)	254—261
(2) Транскрипција арапских имена у светлу наше правописне и језичке норме (МИТАР ПЕШИКАН)	261—266
(3) Неколико примера транскрипције арапских имена (ДАРКО ТАНАСКОВИЋ)	266—267
Текућа питања језичке културе	
(1) О етнику <i>Косовац</i> и <i>Косовар</i> (НИКОЛА РОДИЋ)	268—269
(2) Род именице <i>миџо</i> (МИЛИЦА ВУЈАНИЋ)	269—270
(3) О употреби двају глагола: 1. користити (се); 2. захвалити (се) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	270—274
Хроника	
(1) Савјетовање у Сарајеву о раду на пројекту „Школска терминологија“ (МЕВЛИДА КАРАЦА-ГАРИЋ)	275—276
(2) Пети међународни састанак слависта у Вукове дане (ЈБИЉАНА ЈУХАС)	276—278
(3) Прва југословенска ономастичка конференција (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	278—279
Спомени	
Трајни лингвистички значај Симоновићеве термилошке грађе (In memoriam аутору „Ботаничког речника“) (МИТАР ПЕШИКАН)	280—281
Регистар	282—287

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ (свршетак⁵³)

110. Локатив⁵⁴ је једини падеж у српскохрватском језику који се увек јавља у облику с предлогом⁵⁵; дакле, синтагме с локативом увек су предлошко-падежне синтагме. У њима се у нашем језику јављају ови предлози: *на*, *у*, *о*, *ио*, *према* и *ири*, од којих се само последњи семантичко-синтаксички слаже једино са локативом, а остали и с локативом и још са којим падежом (*на*, *у*, *о* и *ио* с акузативом, *у* и са генитивом, *према* с дативом).

111. Основна је семантичко-синтаксичка функција локативних синтагми *одређивање месиа* где се врши глаголска радња односно места где се нешто налази. Анализом тога значења и започећемо обраду ових синтагми.

112. *Месно значење*. Два су основна типа локативних синтагми меснога значења: први, у којима име у локативу означава појам у чијим се границама одвија глаголски процес (*седим у кући*) и, други, у којима име у локативу означава појам према коме се одређује место вршења глаголске радње (само место је изван тога појма — *седи према прозору*). Прве су синтагме и чешће и бројније од других.

Сваки је себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу (Р. Домановић, Вођа, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, стр. 247). — Сви нам договори и разговори не вреде докле год смо ми у овом неплодном крају (И.). — Главно је да ви мени верујете да је то било негде и некад у неком крају (И.). — Ти си свакако и рођен у срећнијем и бољем завичају (И., 248). — Добро, хоћете ли да и даље гладујемо у овом проклетом крају (И.). — Кажите ви мени који познаје онога путника тамо што још одјутрос

⁵³ Раније наставке в. у Нашем језику, књ. XVII, св. 3, стр. 143—154; књ. XVII, св. 5, стр. 307—319; књ. XVIII, св. 4—5, стр. 263—271; књ. XIX, св. 1, стр. 43—52; књ. XIX, св. 2—3, стр. 170—180.

⁵⁴ Назив *локатив* потиче од новолатинског назива за овај падежни облик *lokativus* (casus), односно од латинске речи *locus*, која значи *месиа*.

⁵⁵ Увек у облику с предлогом овај се падежни облик јавља и у другим словеским језицима; исп., нпр., назив за овај падежни облик у руском језику — предложный.

седи у хладу крај пута (И.). — Он остави кости у том кршу (И., 249). — Свуда [ћ у] ... осуђивати прошли ... режим, кога се гнушају сви поштени људи у земљи (Страдија, 259). — Родила се у Београду, а сад живи на Ријечи (Пример из говорног језика)⁵⁶. — Мало ко да нема трн у руци (Вођа, 250). — Помрли би да су и у кући седели, а камоли на путу (И., 251). — Коракну два корака напред, те га нестале у јарузи (И., 252). — Па их обузе туга, јача од бола у осакаћеним удовима (И.). — У свакој кући пун таван логике (Страдија, 253). — Убрзо сам имао част ... да посетим министре у њиховим кабинетима (И., 254). — На овој прљушти и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године (Вођа, 247). — Луци два-трипут штапом по плоту (И., 249). — Једну жену ошинуо трн по евом оку (И., 250). — Котрљање, јечање по стрмој обали оњ грдне рупчаге (И., 252). — Неко разбио главу, те га крв залила по лицу (И.). — На глави сила од превоја, облога (И.). — На телу готово и не беше места за нове ране (И.). — Његове сузе по капаше по моме челу (И., 254). — Педесет година сам путовао по туђини, по широком свету (И.). — Хоћете ли да и даље ... живимо по овим удерицама (Вођа, 248). — По брдима се повила магла (И., 253). — На све стране, по улицама, механама и приватним станovima, разлеже се весела песма (Страдија, 258). — Ново сито о клину виси (Народна пословица).

Преломи се при балчаку Ђорда (Народна песма). — Кућа је при самом мору (Пример из говорног језика). — Вргањ се налази на Пељешцу према Корчули (И.).

113. У првој групи примера глаголска се радња врши или у границама, у оквирима појма означеног именом у локативу (гладујемо у овом *џроклејшом крају*), или у његовој унутрашњости (седели су у *кући*), или на његовој горњој односно спољној површини (ошинуо га *џо оку*), или се пак радња врши у границама више појмова, протежући се на више њих (живимо *џо удерицама*).

⁵⁶ Овај смо пример навели да бисмо указали на разлику у употреби предлога у и на у синтагмама у којима се означава име града или уопште места где неко живи, где се неко или нешто налази. Исти су и примери: она живи на *Цетињу*, а он у *Ваљеву*; купила сам то у *овој улици*; срела сам га на *џрпу*; живим на *Новом Београду*. Сви они показују да и у оваквим случајевима, на изглед недовољно мотивисаним, предлози на и у, углавном, задржавају своју општу семантику: на — означавање места на површини појма уз чије име стоји, а у — означавање места у његовој унутрашњости. Дакле, када се место налази на неком узвишењу, на висоравни (као Цетиње), или на широком пространству (као Нови Београд), близу неке воде по којој носи име (као Ријека) — уз локатив имена таквога места употребљава се предлог на, а у свим другим случајевима у овоме значењу употребљава се предлог у.

Указаћемо још на једну разлику у употреби ових предлога. Каже се: учио је у *џој гимназији*, а студирао је на *овом факултету*; међутим, каже се и: он је професор на *гимназији*, додуше ово друго нешто чешће у западном делу територије српскохрватског језика. И једна је и друга употреба правилна и има своје објашњење у основној семантици ових предлога.

114. У другој, пак, групи примера глагелска се радња врши изван појма с именом у локативу; у синтагмама с предлогсм *ири* (кућа је *ири мору*) означава се место које се налази уз сам појам, посред појма с именом у локативу; у синтагмама с предлогсм *ирема* (Вргањ је *ирема Корчули*) означава се место које се налази на супротној страни од појма с именом у локативу. Ово се значење јавља само у синтагмама с овим предлозима (*ири*, *ирема*). Употреба свих синтагми, морамо констатовати, ретка је и ограничена у савременом српскохрватском језику⁵⁷.

115. Шире схваћен просторни однос имамо и у синтагмама у којима се именом у локативу одређују појмови, међу којима се одвија глаголски процес:

Граја и галама као у свакој маси (Вођа, 247), — или у којима се локативом казује име каквог скупа, какве активности, посла и др. који су схваћени као место вршења глаголске радње:

Тако је говорио некад, на неком збору... један од становника (Вођа, 247). — И тако на збору би сад утврђено (И., 248). — А и у депутацијама су стално исти људи (Страдија, 259), — или пак, у синтагмама у којима се именом у локативу одређује појам у оквиру кога односно на коме, у коме и сл. субјекат остварује глаголску радњу:

У једној старој књизи прочитао сам једну причу (Страдија, 253). — Моја ћерка је досад написала две приповетке... у којима износи како ваља штедети (И., 257). — У многим новинама у којима сам до тога дана читао чланке у којима се хвали сваки поступао прошле владе сад видим чланке у којима се... осуђује прошла владавина (И., 259).

116. Просторни однос, такође шире схваћен, имамо и у синтагмама у којима се именом у локативу означавају појмови захваћени каквом особином, каквим процесом односно појмови у границама којих се распростиру какве способности, какви процеси:

На његовом лицу никакве промене, ни трага од страха (Вођа, 251). — Дошли у лицу бледи као крпа (И.). — На њему се не опажају никакве промене (И., 252). — Узвикну министар, с нешто љутине у гласу (Страдија, 255). — Министар, достојанствено, са свечаном озбиљношћу на лицу, узе у руке рукопис (И.). — Али се и... старамо да у неким буџетским партијама буде суфициа (И., 258). — Све су те изјаве и честитке налик једна на другу, готово рећи разлика је само у именима и потписима (И.). — Заштребост те борбе није била једино у политичком животу, већ се преносила и на сва остала друштвена подручја (Читанка, 260).

⁵⁷ В. о овоме, и уопште о локативу: Т. Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 3, Београд 1972, стр. 16. и даље.

117. *Временско значење*. И ово значење локативних синтагми, као и месно, може бити двојако: прво, локативом се одређује какав појам у току чијег се трајања врши односно извршава глаголски процес (заробили га у *рају*), тј. какав временски период с којим се поклапа или у току кога се врши глаголски процес (штедња у *сишаром веку*) и друго, локативом се одређује време после кога ће се вршити глаголска радња (*ио смрти његовој*).

Али се у овом тренутку у њиховим очима огледаше први зрачак наде (Вођа, 249). — Вођа је имао ретку срећу, те се при паду задржао (И., 252). — Јеси ли у путу изгубио вид (И., 253). — Књига из неког смешног времена у коме је било много слободоумних закона (Страдија, 263). — На сваком кораку говорило се о штедњи (И.). — Ево одмах, у самом почетку, најискреније изјављујем да није вредно читати (И., 254). — На самрти остави ми аманет (И.). — Мој отац је рањен и заробљен у рату (И.). — Ја сам... очекивао... да, у исто време, сазнам око чега се води та... борба (И., 255). — Дјекле се на југ у старом веку простирала граница наше земље (И.). — Скупштина његов дан рођења прогласи да је у години... шездесет девете (И., 256). — Почео сам писати дело: „Штедња у нашем народу у старом веку“ (И., 257).

Није прешло ни месец дана по смрти његовој (Страдија, 254).

И овај се други тип временског значења локативних синтагми јавља једино са предлогом *ио* (нпр. *ио доласку* у Београд; *ио удаји* и сл.); напоменимо да се предлог *ио* с локативом може јавити и у првome типу временскога значења, у значењу истовремености — ради и *ио дану* и *ио ноћи*; које је од ових двају значења и питању, закључује се семантичко-синтаксичком анализом ширег контекста (као и у свим другим сличним случајевима).

118. *Значење сишања*. У примерима:

Остаде до краја у истом положају како га и затекоше (Вођа, 248). — Кљусе... се сирото поводи под теретом, а опет се држи у сили (И.). — Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у несрећну случају (И., 249). — Тако да је сваки био у стању скочити... за њим и у ватру и у воду (И.). — Наравно, да се при тако великом предузећу ово мора рачунати у ситнице (И., 250). — У самртном страху... стукнуше сви (И., 251). — Она се трзјца загледаше у самртном страху (И., 253). — У браку са својим мужем родила [је] двоје деце (Страдија, 256). — За бивше ministre, који су сад било у пензији, било на расположењу, тридесет милиона (И., 257). — Народ овога краја плива у весељу и радости (И., 257). — Садашњи кабинет једини [је] у стању да земљу поведе бољим путем (И., 258). —

појам с именом у локативу одређује стање у коме се неко или нешто налази односно околности у којима се врши глаголски процес.

119. *Начинско значење*. У примерима које ћемо навести појмом у локативу означава се начин на који се врши глаголска радња:

Одважно корача... лупкајући штапом... по свом познатом обичају (Вођа, 251). — Гегају тако на штакама (И., 252). — Они [би]... по утврђеном нашем српском обичају, упутили тај предмет на мишљење општој седници (Страдија, 253). — Поставе се људи који морају мислити по званичној дужности (И.). — Шта ли му је тај састав строго узев по литерарним облицима (И., 253). Ја сам и сам науман да... помогнем народу у том погледу (И., 257). То је исто тако заведено по угледу на остале стране земље (И., 259).

120. Локатив може имати још различитих одредбених значења сличних начинском; њиме се може одређивати *узрок* због кога долази до глаголске радње (као у примерима: у *сйра*ху се склањам од њега, *зинуо* у *чуду*) или *њен циљ, намена* (Јуче сам у *ишйересу ишйедње* отпустио једног служитеља, Страдија, 258) или *услов* потребан за њено вршење (У *ишйивном случају*, ја ћу дати оставку, Страдија, 256); локатив може имати и значење извесне врсте *кришйерија, ишйоређења* (ученици се оцењују *ишйрема усйеху*; шта је проја *ишйи ишйојачи*).

121. Локативом с предлозима може се одређивати и *средство* вршења глаголске радње, као у примеру из народне песме:

Храни мајка два нејака сина | На преслицы и десници
руци.

122. *Нейраво објекатйско значење* у савременом српскохрватском књижевном језику имају локативне синтагме с предлогом *о*, углавном уз глаголе говорења и мишљења (односно уз именице одговарајућег значења), а у ограниченим случајевима и још уз неке глаголе (нпр. *бринути о свему*); у њима се именом у локативу означава појам који је у ширем смислу предмет глаголске радње односно појам на који се она односи:

Један од њих узе говорити о неплодном земљишту њихова краја, о сушним годинама, о бедном стању у коме се налазе (Вођа, 248). — Једном је приликом онај говорник и говорио о њиховом срамном издајству (И., 251). Писале [се] књиге о привреди (Страдија, 253). — Говорило се о штедњи и благостању земље (И.). — Ја ћу вам причати о том срећном племену (И.). — Он ми много причаше о својој постојбини, о јунацима и великим карактерима (И., 254). — Без сумње сте размишљали о каквом важном финансијском питању (И., 255). — Држим да

ће вас ... занимати полемика коју водим ... о једном врло важном питању (И.). — Читајте његове погледе поводом питања о старој граници наше земље (И.). — Скупштина може и о тим питањима доносити одлуке (И.). — Муж те госпође о којој говоримо, нема с њом деце (И., 256). — Разговарали смо о многим стварима (И.). — Морамо се ... почети старати о благостању народном (И., 258). — Ја морам о сваком динару водити озбиљно рачуна (И.). — Кога бих год упитао, добијем такво исто мишљење о таквим људима (И., 259)⁵⁸.

123. Напомена. И после овога излагања ученицима бисмо могли дати за задатак да сами провере усвојено знање, најбоље на тексту који је с тим циљем дат у Граматици⁵⁹.

*
* * *

124. Да поновимо оно што је основно о падежним синтагмама односно о систему деκлинације. Деκлинација је систем промене именичких речи; она је морфолошки израз односа међу именицама и свим другим речима у језику. Систем деκлинације у нашем језику обухвата седам различитих облика: номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал и локатив. И поред различитих падежних облика, однос именичке речи не може се идентификовати само на основу форме; зато се семантичко-синтаксичка анализа падежних односа врши увек у синтагми. Синтагма је, поновимо и то, група речи у језику или у реченици синтаксички повезана било означавањем једног појма (*чаша за воду*) било јединственом функцијом (*Петар и Павле* иду улицом).

125. Падежни односи могу бити двојаки: именица може бити или у самосталном положају, у независној функцији — независни падежи или, пак, у несамосталном положају, у зависној функцији — зависни падежи.

126. Независни падежи су номинатив и вокатив; уз њих не могу стајати предлози. Номинатив је основни облик именичке речи, а његова најзначајнија функција је функција реченичког субјекта (*сиока* нам полипса без хране); у номинативу најчешће стоје и именице или придеви у функцији именског дела предиката (пут је *лак*; постао је *интелектуалац*); у облику номинатива су, наравно, и све одредбе атрибутског и апозицијског типа, и субјекатске и именског дела предиката (*мудри* старац не подиже главу; други би се *брз* већ умешао међу нас). Вокатив има функцију

⁵⁸ Поводом ових примера скрећемо пажњу на неправилну, али доста распрострањену употребу предлога *по* у сличним синтагмама, као што се, нпр., често чује: *по шом ишћању* и он је говорио, уместо правилнога — *о шом ишћању* и он је говорио.

⁵⁹ М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за гимназије, VI издање, Обод — Цетиње, 1968, стр. 392.

дозивне речи; јавља се у реченици, или испред ње, изван ње. У њему стоји име појма који се упозорава, име саговорника коме се жели скренути пажња и сл.; само у народним песмама вокатив се, додуше ретко, може јавити и у субјекатској функцији — вино пије *Краљевићу Марко*.

127. Зависни падежи су генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив. Они се употребљавају увек у синтагми, у детерминативној синтагми, и увек као њени зависни чланови. Утврђивање каквог падежног односа представља у ствари препознавање, идентификовање односа именичке речи у функцији зависног члана синтагме према своме управном члану.

Зависни падежи јављају се и без предлога и са предлозима; само локатив увек с предлозима. Предлози су помоћне речи и њихова је основна функција у језицима синтетичког типа, какав је и наш језик, детерминација општих падежних односа обележених обликом именице уз коју предлог стоји.

128. Падежни односи имају своја општа, основна значења по којима се као категорије разликују једни од других. Ево њихових основних семантичко-синтаксичких вредности: генитив се од осталих падежа одваја својим општим значењем тицања (тиче се *Марка*) односно својим специфичнијим значењима — посесивним (приповетке *Рагоја Домановића*), партитивним (има човек *среће*) и аблативним (спасли су се *у ројасици*); датив је падеж у коме стоји име појма коме је нешто намењено (*мени* смрт не даде да умрем у мојој милој отаџбини) или управљено (овај пут води *срећи*); у акузативу стоји име појма на који је глаголски процес директно управљен и који је тим процесом непосредно и у целини ангажован као пасиван, у пасивној улози (објекатски однос — сечем *дрва*); инструментал је падеж средства, посредника у вршењу глаголске радње (пише *оловком*); локатив је падеж месног значења (*седи у соби*).

129. Ови се општи односи реализују у синтагмама, а посебну реализацију и ужу значењску спецификацију добијају у синтагмама с предлозима. Нпр. предлог *к* опште дативско значење намење конкретизује у значење намење правца (идем *ка мосту*), предлог *с* опште инструментално значење конкретизује у значење заједништва (он ради *с Петром*), предлог *из* генитивско аблативно значење, значење одвајања, сужава у значење одвајања из унутрашњости појма с именом у генитиву итд.

130. Општа се падежна значења међу собом додирују; нпр. намена (датив) и управљеност (акузатив) у конкретној реализацији могу постати веома блиски (исп. пут води *срећи*: пут води у *срећу*) или намена и тицање (исп. помагање *сиромашним*: помагање *сиромашних*) итд. Ова семантичка блискост основних падежних значења, посебно њихова конкретизација и довела је у језику до мноштва блиских или синонимичних падежних синтагми.